

МУЗЕЈ КОЗАРЕ
MUSEUM OF KOZARA

ПРОМЕТЕЈ

Фотографије: Гаврило Принцип и Млада Босна

Милош Војиновић

Милош Војиновић

ПРИЈЕДОР, 16. АПРИЛ 2024.

Фотографије Гаврила Принципа и Младе Босне

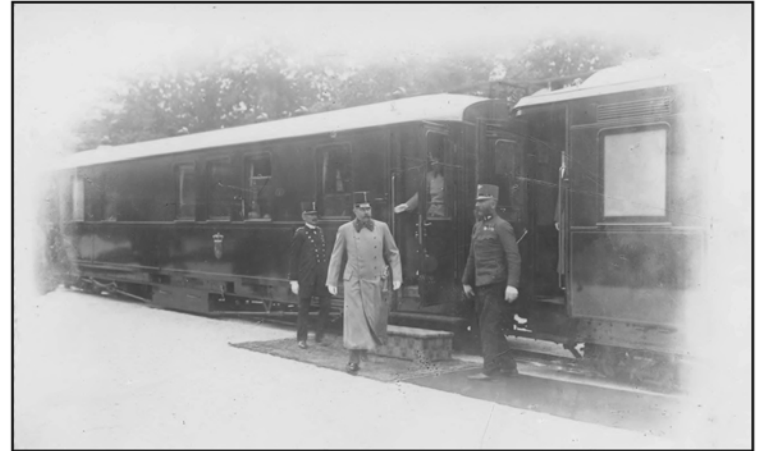
У тренутку када је Гаврило Принцип повукао обарач, Млада Босна је заувек напустила анонимност. Група босанско-херцеговачких антихабзбуршки расположених ђака и студената постала је објекат знатижеље о којем су, услед несагледивих последица њиховог чина, многи желели да знају све што се знати може.¹ Догађаји из Сарајева незаобилазни су састојак сваке историје Балкана, Европе и света у 20. веку. Поред тога, фотографије повезане са атентатом – било да је реч о фотографијама атентатора или онима насталим тог судбоносног дана – стекле су снажно место у историјској свести.

Прво питање које се намеће јесте где се данас налазе фотографије?

Први „истраживачи“ Младе Босне били су полицајци. Званична истрага, у коју није био укључен само полицијски апарат већ и велики број других органа Хабзбуршке монархије, настојала је да докучи ко су били атентатори. Истрагом нису руководили само они чији је посао био у Сарајеву. Како би Министарство спољних послова у Бечу имало што бољи приступ свим информацијама, у Сарајево је послат дипломата Фридрих Визнер, који је потом директно извештавао министра спољних послова Леополда Бертхолда.² У данима након атентата, догађаји из Сарајева покренули су сложене механизме спољне политике који су Европу увели у Јулску кризу, а потом и у Први светски рат.

2. На самом улазу у Хотел Босна на Илици стоје Франц Фердинанд, Софија Хотек и Оскар Поћорек (са капом у руци).
(Историјски музеј Босне и Херцеговине)

1. Престолонаследник Франц Фердинанд стиже на Илици.
(Историјски музеј Босне и Херцеговине)

Након атентата станови атентатора и њихових помагача били су изложени претрази, а њихове личне ствари су заплењене. Заплене ове врсте биле су уобичајене када је реч о односу хабзбуршке полиције према политички активним

¹ На другом месту понудио сам дефиницију Младе Босне: „Млада Босна је име дато лабаво повезаним тајним ученичким и студентским организацијама у Босни и Херцеговини уочи Првог светског рата. Хетерогене групе и индивидуалци консолидовани су заједничким презиром према Аустроугарској, жељом да уједине Босну и Херцеговину са Краљевином Србијом или да створе државу Јужних Словена и сличним интелектуалним узорима, који су укључивали теоретичаре национализма, демократије, социјализма и анархизма” М. Vojinović, “Political Ideas of Young Bosnia: Between Anarchism, Socialism and Nationalism”, *Südosteuropa - Jahrbuch Band 42*, Frankfurt am Main 2018, стр. 164–166.

² *Diplomatische Aktenstücke Zur Vorgeschichte Des Krieg 1914*, Wien 1919, стр. 52; B. Schagerl, *Im Dienst eines Staates, den es nicht mehr geben sollte, nicht mehr gab, nicht mehr geben durfte*. Friedrich Ritter von Wiesner: *Diplomat, Legitimist und NSVerfolgter*, Универзитет у Бечу, докторски рад у рукопису, стр. 48–51

студентима.³ Тако да је сакупљање фотографија које су припадале атентаторима, као и фотографија на којима су се они налазили, почело врло брзо након атентата. Имајући то у виду, не изненађује чињеница да се највећи број фотографија налази у Сарајеву. Историјски музеј Босне и Херцеговине, Архив Босне и Херцеговине, Музеј града Сарајева и Национална и универзитетска библиотека места су где се чува највећи број фотографија.

Заинтересованост за Младу Босну није престала по окончању рата 1918. године. Након што су полицајци сишли са сцене, у истраживање су се упустили сви остали који су желели да знају шта су били Принципови принципи. У међуратном периоду велики број Принципових сабораца и актера догађаја који су уследили, објавили су своја сећања. Недуго након окончања Првог светског рата приступило се и објављивању сабраних списа оних који рат нису преживели. У великом броју случајева ова издања доносила су и фотографије.

У међуратном периоду фотографије су сакупљали и појединци. Један фото-албум је 1935. године дат као поклон Милану Стојадиновићу, председнику југословенске владе. Овај албум, који се данас налази у Народној библиотеци Србије, представља изузетну збирку фотографија: фотографије садрже сцене Сарајева уочи и након атентата, а посебно детаљно осликавају нападе на српску имовину која је уследила; откривање споменика Францу Фердинанду 1917. године; званично откривање спомен-плоче Принципу 1930. итд. Ради се о најважнијем албуму који се налази у Републици Србији.

Фото-албум са највећим бројем фотографија, постоји у неколико копија, а једна од њих се налази у Националној и универзитетској библиотеци Босне и Херцеговине у Сарајеву. Овај албум, са 246 фотографија, једанаест докумената и пет цртежа плени својим богатством. Нажалост, околности његовог настанка нису јасне. Библиотека у Сарајеву наводи да је албум из „195?“ године. Међутим, постоје разлози који нас наводе да помислимо је овај албум „рођак“ београдског албума.

Закључак да је албум из 1950-их направљен је на основу тога што се у албуму налазе искључиво печати из времена социјалистичке Југославије. Међутим, ови печати означавају само *terminus ante quem*, тј. они сведоче о датуму пре кога је албум настао. Знамо да је албум доспео у посед библиотеке након Другог светског рата, али то не значи да је тада и

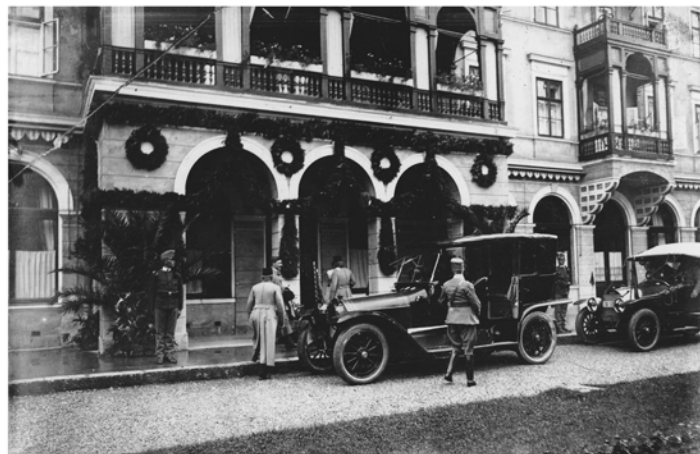
³ Ц. Ђ. Поповић, *Сарајевски Видовдан 1914 – доживљаји и сећања*, Београд 1969, стр. 24.

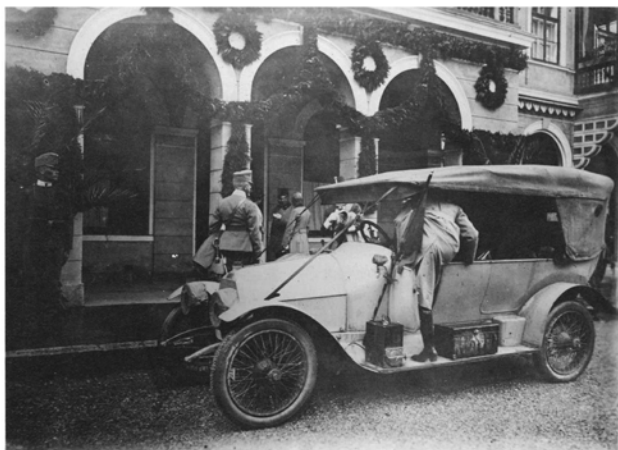
3. Улице Сарајева 28. јуна 1914.

Ова фотографија показује велики број окупљених грађана у улици Франца Јозефа. Налазе се испред радње Морица Шилера, на месту где је Гаврило Принцип два пута повукао обарач.

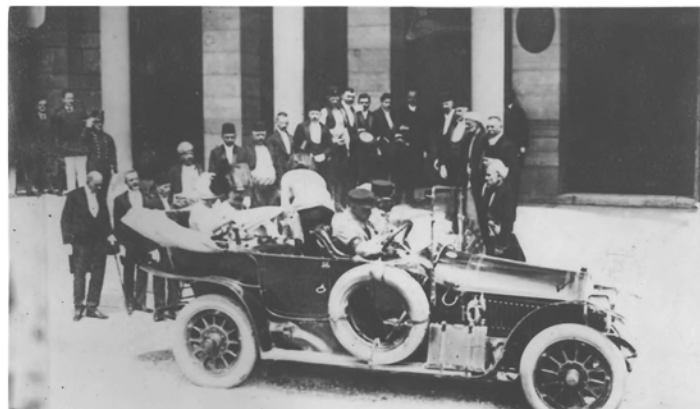
У продужетку се налази Латинска ћуприја.

4. Престолонаследник Фердинанд стиже испред Хотела Босна на Илици (Историјски музеј Босне и Херцеговине)

5. Испред хотела на Илици. На самом улазу у току је разговор Франца Фердинанда, Софије Хотек и Оскара Похорека.
(Историјски музеј Босне и Херцеговине)

6. Аутомобил са престолонаследником Фердинандом стиже испред Већнице након Чабриновићевог агентата (Архив Сарајева)

настао. И албум у поседу Народне библиотеке у Београду носи искључиво печате из периода након 1945. године али је, судећи према посвети на корицама настао 1935. године.

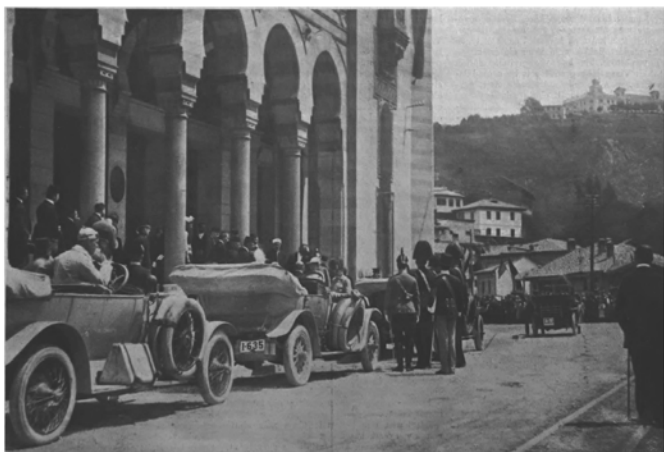
Оно што два албума повезује јесте идентичан назив албума на корицама („Видовдански атентат 1914. године у Сарајеву“), слична боја и тип папира на којима су фотографије и иста оштећења на појединим фотографијама. Како у „београдском“ тако и у сарајевским” албумима фотографије су описиване руком, при томе је коришћен црни фломастер. Могуће да је и једна иста оловка (и рука) писала у свим албумима.

Потпуну идентификацију преко рукописа отежава чињеница да је у једном албуму коришћена ћирилица (оном који је предат као поклон Стојадиновићу) а у другима латиница. На везу албума указује и повремено идентичан опис фотографија. Тешко да је случајност то што оба албума садрже фотографије описане на идентичан: „атентаторе воде у полицијски затвор“, „Фрањо Фердинанд и Софија неколико секунди пред погибију“, „Принцип и другови у судници“, „демолирана српска основна школа (сада богословија)“, „Љесови Принципа, Чабриновића и Грабежа“ итд. На везу указује и то што оба албума не почињу фотографијама, већ документима, тј. фотографијама докумената. И један и други албум садрже фотографије које немају директне везе са атентатом и доносе велики број фотографија вешања Срба након избијања рата.

Још један доказ у корист тврдње да се ради о копији је чињеница да су фотографије у „Стојадиновићевом“ махом већег квалитета и помало ширег кадра. Копирање је значило и губитак квалитета. На могућу повезаност два албума коначно указује и посвета на „београдском“. Био је то поклон за Милана Стојадиновића од „П. Лукића“. Ради се о Предрагу Лукићу новоименованом бану Дринске бановине, која је имала седиште управо у Сарајеву. Новопостављени највиши државни чиновник у Сарајеву, одужио се управо фотографијама из града у који је постављен као бан.

7. Након првог атентата остали аутомобили пристижу испред Већнице. Градоначелник Фехим Чурчић покушава да одржи спремљен говор пред престолонаследником Фердинандом и његовом супругом Софијом Хотек. На фотографији можемо видети само главу градоначелника који је окренут према гостима.

8. У мађарском листу *Vasárnapi újság* објављена је фотографија широког формата, из које је потом „исечена“ фотографија под бројем 7. Аутомобил у коме се вози престолонаследник Фердинанд је трећи по реду, гледано са леве стране фотографије, заклоњен је телима војника и полицијаца који стоје.

Сарајевске копије садрже и фотографије настале 1939. године – ради се о фотографијама сахране Стоје Илић, мајке Данила Илића. На први поглед могло би се закључити да је албум копиран након 1939. године. То је могућност. Овај албум садржи фотографије из 1939. године, али не и оне из 1941. када је скинута плоча посвећена Принципу, а не садржи ни фотографије постављања нових обележја 1945. године и доцније. Другим речима изгледа да је прављење албума завршено пре 1941. године. Могуће је да је копирање завршено у периоду 1939–1941. То би и објаснило зашто албуми за које верујем да су копије, имају више фотографија од „оригинала“. Са протеком времена све већи број фотографија је постајао познат и доступан. Међутим, могуће је и да су ове фотографије из 1939. године додате доцније у већ постојећи албум. Фотографије сахране Стоје Илић су фотографије које не носе никакав опис, нема црног маркера који их објашњава. У недостатку писаних доказа принуђени смо да закључимо да су фотографије атентата препознате као изузето важне, поклањане су највишим државним званичницима и умножаване су. Према свему судећи, на основу „Стојадиновићевог“ албума прављене су копије које су доцније обогаћиване новим фотографијама.

Након 1945. године наставило се са објављивањем успомена и архивске грађе. Велики број фотографија објављен је у делу Владимира Дедијера *Сарајево 1914*. У знатној мери Дедијер се ослањао на колекцију иза које је стајао исти човек који је сакупљао фотографије које су

9. Фердинанд и Софија напуштају градску већницу.

10. Престолонаследник Фердинанд и Софија Хотек се смештају у аутомобил

као поклон предате Милану Стојадиновићу. Ради се о Војиславу Јовановићу Марамбу, пасионираном фотографу и колекционару фотографија. Марамбо је као начелник Историјског одељења, а потом и Главне архиве Министарства иностраних дела Краљевине Југославије, имао улогу и у сакупљању фотографија које су нам данас познате јер их је објавио Дедијер. Нажалост, оне више нису доступне истраживачима.

Дедијер је као извор ових фотографија навео „Архив ДСИП-а“ (Државног секретаријата иностраних послова). Фотографије у чијем је сакупљању Марамбо учествовао, а Дедијер их објавио, биле су део архиве Министарства спољних послова, која је чувана у згради Министарства на углу београдских улица Немањине и улице Кнеза Милоша. Почетком осамдесетих

година прошлог века, архива је пребачена у Архив Србије и Архив Југославије. Нажалост, тим фотографијама данас није могуће ући у траг.

О било каквој колекцији фотографија данас нема трага ни у Министарству спољних послова, као ни у Архиву Србије, али ни у Архиву Југославије, где се у чува заоставштина Војислава Јовановића Марамбоа. Оне се не налазе ни у његовом породичном дому у Бирчаниновој улици у Београду, који је Марамбо завештао Универзитетској библиотеци у Београду. Да ли су се фотографије које је Марамбо сакупио затуриле током селидбе грађе, или је реч о нечему другом, није могуће сазнати.

Неколико фотографија преживело је кроз Фонд Милана Ж. Живановића, који је похрањен у Архиву САНУ. Живановић, нећак Драгутина Димитријевића Аписа и историчар, дошао је у њихов посед у време када је припремао историографску подлогу за обнову Солунског процеса 1953. године. Педагошки музеј у Београду чува неколико фотографија из затвора у Зеници које су настале током рата. Два важна фонда налазе се у Архиву Републике Словеније у Љубљани. Фонд Љубомира Јурковића је вредан пре свега јер доноси фотографије које доприносе разумевању опсега географског простора на коме су антихабзбуршке омладинске организације у Аустроугарској деловале, дакле актера који нису само из Босне и Херцеговине.

У Љубљани је похрањен и Фонд породице Дедијер, у коме се налазе и материјали, преписка, документа и поједине фотографије до којих је Владимир Дедијер дошао током припремања своје књиге *Сарајево 1914*. Фотографије боравка Франца Фердинанда у Сарајеву налазе се у неколико институција у Бечу. Оне се налазе у Аустријском државном архиву у Бечу и то као део личне заоставштине Франца Фердинанда али и као део ратних албума (Kriegsarchiv Bildersammlung). Поједине фотографије, заједно са униформом коју је Фердинанд носио судбоносног дана, као и аутомобилом у коме се налазио, налазе се и у Музеју војне историје у Бечу (Heeresgeschichtliches Museum).

Са доста сигурности се може рећи да постоје фотографије које и даље нису познате јавности. Велики број фотографија објављиван је у штампи непосредно након атентата. Шта се десило са архивама тих листова, или шта се налази у архивама медијских агенција из Беча које су фотографије откупљивале и потом објављивале, није потпуно јасно. Међутим, имајући у виду важност теме, и вишедеценијски напор историчара да открију све појединости, може се са доста сигурности рећи да је мало вероватно да постоји значајан број фотографија које до данас нису угледале светло дана.

За неке фотографије можемо са дозом сугурности рећи да су постојале али да данас више нису познате. Пример су фотографије ухапшених, који позирају фотографу, где су ошишани скоро до главе и у рукама држе плочу на којој је написан број и датум. Сачувана је таква фотографија Васе Чубриловића, Иве Крањчевића и Цветка Поповића, као и многих других осуђених у Сарајевском процесу или у Бањалучком процесу 1917. године. Да се радило о уобичајеној процедури да се притвореници фотографишу у том формату потврђује велики број сачуваних фотографија других осуђених, како из 1914. а тако и из времена тзв. Бањалучког процеса 1917. године. Фотографије Принципа, Грабежа и Чабриновића у овом формату нису сачуване.

Јавност је добила прилику да види прве фотографије Принципа недуго након самог атентата. Штавише, потреба да се „види” атентат била је таква да су читаоци и пре него што су фотографије из Сарајева стигле у новинске редакције могли да виде цртеже који су представљали моменат атентата. Први цртежи објављени су 30. јуна. Бечки *Die Neue Zeitung* је преко читаве насловне стране објавио цртеж где је представљено хапшење Принципа, док се у позадини види аутомобил са смртно рањеним престолонаследником. *Illustrierte Kronen Zeitung* објавио је скицу самог тренутка пуцња. Истога дана, 30. јуна, загребачке *Novosti* објављују цртеж Принципа који пуца ка аутомобилу надвојводе Фердинанда. Сви ови цртежи били су плод маште, тј. нису настали на основу било какве фотографије.

Фотографије из Сарајева нашле су се први пут у уредништвима новина на време да се објаве 2. јула. И то на два начина. Понегде се ради о објављивању оригиналне фотографије. Тако је бечки лист *Illustriertes Wiener Extrablatt* објавио фотографију Франца Фердинанда и Софије Хоенберг која је снимљена испред сарајевске градске већнице. Колико ми је познато, то ја прва фотографија објављена у штампи која приказује сцене из Сарајева снимљене 28. јуна.

Оно што је потребно напоменути је да у ово време добар део дневних листова није објављивао фотографије. Понегде, то је била одлука уредништва часописа. Поједини листови попут *Neue Freie Presse*, вероватно најважнијег часописа у Хабзбуршког монархији, веома ретко су објављивали илустрације. Технологија објављивања фотографија у дневној штампи била је нова. Ако неки листови нису желели да објављују фотографије, неки то нису могли да приуште.

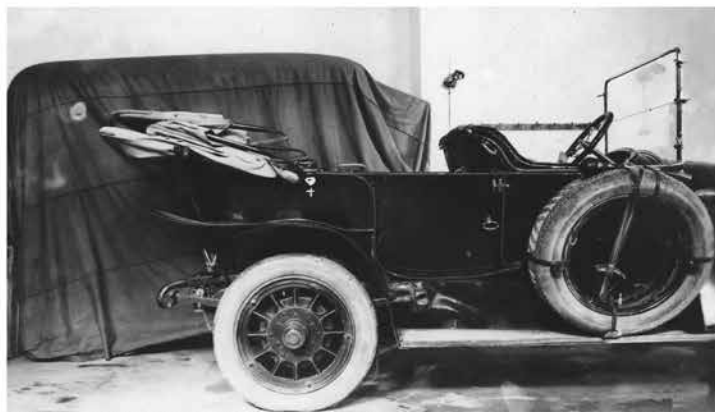
11. Из ауспуха аутомобила у коме је престолонаследник излази дим. Аутомобил је у покрету. Престолонаследник ће се наћи испред Принципа неколико минута касније.

Тако да су поједини листови објављивали фотографије које су штампане тако што би се на поцинковане плоче ручно гравирао цртеж. Била је то старија и јефтинија технологија.

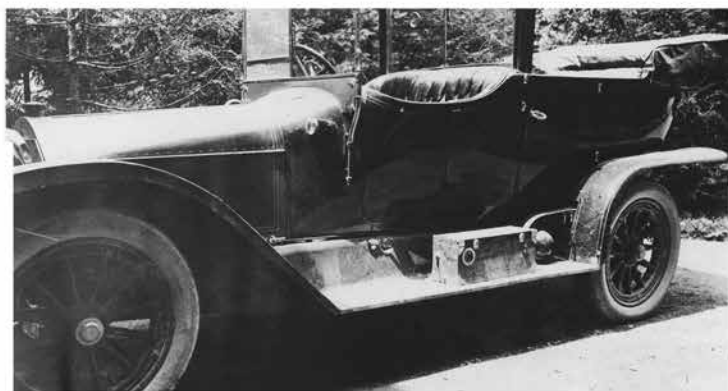
Тако су фотографије из Сарајева нашле пут до читалаца и кроз цртеже који су представљали копије фотографија. Заправо, први пут да су се сами атентатори нашли на страницама штампе био је путем цртежа који су настали на овај начин. Неколико листова, укључујући загребачке *Novosti* и бечки *Illustriertes Wiener Extrablatt* 2. јула објављују цртеж хапшења атентатора. Загребачки лист је своје читаоце обавестио и да се оригинална фотографија, на основу које је направљен цртеж, може видети у уредништву листа.

Ови цртежи објављени у Бечу и Загребу 2. јула важни су из још једног разлога. Они су приказивали „хапшење атентатора”, са једном грешком која ће се често понављати. Био је то први пут да се привођење Фердинанда (Ферде) Бера представи као хапшење самог Принципа. Сама фотографија на којој се приводи Бер објављена је први пут, преко читаве насловне стране, 5. јула у *Wiener Bilder*-у, под насловом „Хапшење убице Принципа”. И будимпештански *Vasárnapi Újság* објавио је фотографију истог дана. Фотографија на којој се наводно налази Принцип без сумње је најдраматичнија фотографија настала тог дана. Не изненађује да је брзо нашла свој пут до насловних страна и ван Аустроугарске.

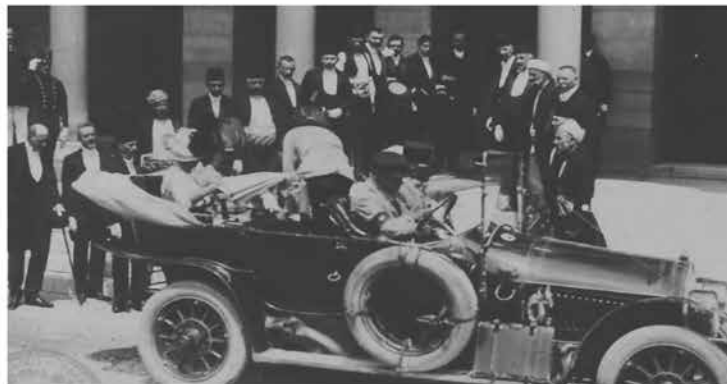
Тако је 9. јула заузела читав простор насловне стране немачког листа *Die Hamburger Woche*. Тако је још 1914.

12. Фотографија аутомобила у коме се возио престолонаследник Фердинанд. Рупа од метка се може видети тик иза задњих врата. Означена је словом „x”. Овај метак погодио је и усмртио Софију Хотек.

13. Аутомобил у коме се по последњи пут возио престолонаследник Фердинанд фотографисан је и у другом амбијенту, није познато тачно када и где.

14. Долазак у општину након првог атентата. (Национална и универзитетска библиотека Босне и Херцеговине, Сарајево)

15. Одазак из општине.

(Национална и универзитетска библиотека Босне и Херцеговине, Сарајево)

16. Полазак из Филиповића касарне према обали Мињацке.
Непосредно уочи Чабриновићевог агентата.

17. „Долазак у Сарајево. Један сат пре агентата“.

18. Престолонаследник Франц Фердинанд и Софија стижу у Сарајево
на дан агентата.

године на овој фотографији „препознат” Принцип, што ће наставити да се понавља у великом броју публикација све до данашњих дана. Није много помогло што је Бер, како у Аустрији тако и у Југославији, објављивао текстове у којима је покушавао да скрене пажњу да се на тој фотографији не налази Принцип. Да ли је заиста дошло до забуне, како је веровао Бер, или је новинским уредницима било неодољиво да искористе изузетну фотографију која непогрешиво хвата моменат пометње и панике, тешко је рећи.⁴

Значај ове фотографије, тј. утисак који је изазвала може се утврдити и на основу савремених расправа. Ова фотографија донела је славу аутору Валтеру Таушу, фотографу који је живео у Сарајево. Штавише, током рата Тауш је учествовао у судском спору око права штампања разгледница са фотографијом хапшења у Сарајево 28. јуна 1914. Не изненађује и да се Ташова фотографија појавила баш у *Wiener Bilder*-у. Радило се о часопису који је био део снажне медијске групације, познат је био и по својим конзервативним и патриотским тоновима.⁵

⁴ Барем на тренутак вреди се запитати да ли је могуће да се на чувеној фотографији заиста налази Принцип, а не Бер? Давање сигурног одговора није могуће. Не постоји нити једна друга сачувана фотографија Фердинанда Бера, коју бисмо упоредили са фотографијом хапшења. Штавише, не постоји друга фотографија Принципа настала 28. јуна, да бисмо њу упоредили са фотографијом хапшења. Берова тврдња се не може доказати, али оно што знамо је не оспорава. Другим речима, Берово сведочанство је у складу са свиме што нам је познато.

⁵ С. Hamann, „Das Attentat von Sarajevo 1914. Visuelle Strategien der zeitgenössischen Bildpresse Österreichs”, *Photogeschichte*, 153, 2019.

1. *Illustrierte Kronen Zeitung*, 3. јули 1914.
Цртеж Недељка Чабриновића,
плод маште цртача.

Принцип стоји у хелији и гледа у објектив, настала је 2. јула у истражном затвору у Сарајеву. Четврти извор нашег визуелног „сећања” на Принципа је неколико фотографија направљених испред и унутар суднице насталих у време судског процеса.

Како су приметили истраживачи Принциповог живота „огроман број написа о Гаврилу Принципу стоји у упадљивој несразмери с количином писаних трагова који потичу од самог Принципа”.⁶ Та удаљеност између Принципа какав је јесте и Принципа кога можемо докучити на основу преживелих извора, постоји и када је реч о фотографијама.

На фотографијама где видимо јасне обресе његовог лица, упркос непромењеним карактеристикама попут кошчате вилице или неправилне линије косе, Принцип не изгледа увек исто. Један разлог је проток времена. Принцип се променио од своје четрнаесте (када је настала прва фотографија) до деветнаесте тј. двадесете године (када су настале остале). Други разлог је и насиље којем је био изложен од самог тренутка хапшења. Истражни судија Лео Пфефер је забележио да је Принцип у станицу стигао претучен, крвав и да је повраћао.⁷

Све ово нагони истраживача да постави питање: шта нама заправо говоре фотографије Младе Босне?

Као историјски извор, фотографије чувају информације на један сложен начин. Одговор је посебно важан јер као што

Свакако је постојала велика жеља да се прикаже ко су били атентатори. Уредници су желели да задовоље емоције публике. То нам показује и податак да је, у недостатку одговарајућих фотографија њихових лица, решење поново пронађено у машти цртача. *Illustrierte Kronen Zeitung* 3. јула и *Die Neue Zeitung* 5. јула објављује нацртане портрете Чабриновића и Принципа. Цртежи нису имали никакво упориште у постојећем фотографском материјалу.

Фотографија Гаврила Принципа објављена је по први пут у јулу и то у штампи Краљевине Србије. *Полиџика* је 6. јула (тј. 19. јула према „новом” календару) објавила Принципову фотографију на насловној страни. Уредништво *Полиџике* је очигледно дошло у посед фотографије настале на Калемегданској тврђави на којој се поред Принципа налазе и Трифко Грабеж и Ђуро Шарац. Принципов лик надилазио је по важности остале. Његов лик је издвојен и објављен. Грабеж и Шарац се нису нашли на насловној страници *Полиџике*. Овај чин показује колика је била жеља да се „види” управо Принцип. *Полиџика* је изузетно ретко објављивала фотографије. Ово је био први пут да се то догодило у току 1914. године.

Неколико фотографија заузело је важно место у начину на који мислимо о Принциповом лику. Прва је фотографија из 1910. године, на којој Принцип седи, окружен са своја два брата и неколико непознатих особа. Друга фотографија, она коју је објавила *Полиџика*, потиче из маја 1914. године и настала је када је завера већ била скована. Трећа фотографија, можда и најпознатија, она на којој изубијани

2. *Illustrierte Kronen Zeitung*, 3. јули 1914.
Цртеж Гаврила Принципа,
плод маште цртача.

⁶ Б. Андоновска, П. Јевремовић, 'И тај добри момак је писао': чешка (ауто)биографија Гаврила Принципа, *Књижевна историја*, 51/169, стр. 225.

⁷ L. Pfefer, *Istraga u Sarajevskom atentatu*, Zagreb 1938, стр. 26.

3. Die Neue Zeitung, 5. juli 1914. Цртеж Принципа и Чабриновића.

Тиме уочавамо и једну нову врсту хијерархије, која се осликава кроз фотографије. Много више капацитета да остави трага имали су званични органи. Они фотографи који су били ангажовани од стране различитих тела Аустро-Угарске више су утицали на стварање материјала који је преживео. Они су не само имали боље фотоапарате, већ су и њихове фотографије неупоредиво бројније. Принцип је након суђења не само изолован у затвору, већ је и његов физички лик остао запамћен кроз фотографије у којима је објект. Остао је запамћен на начин који су други желели.

Иако су неке фотографије настале тако што се фотограф нашао на правом месту у право време (ово важи за фотографије настале током хапшења починилаца као и за последњу фотографију Франца Фердинанда) највећи број фотографија настао је као део истраге и осуде, тј. као део судског процеса. Такве су на пример фотографија осуђеника насталих у затвору у Зеници, који држе табле са датумом и затворским бројем. У том светлу треба посматрати и чувену фотографију Принципа у ћелији.

Почетком јула 1914. године фотограф је доведен у ћелије како би фотографисао агентаторе. Било је то у време када је полицијски службеник Виктор Ивасјук покушавао да им изнуди признања. У недостатку успеха истражног судије, Ивасјук, још један детектив и фотограф отишли су у „војнички затвор“ где су ухапшени агентатори држани. Фотографисање је био део покушаја да се агентатори присиле да саопште све што знају о детаљима завере. Из тог разлога је током прављења ових фотографија Ивасјук саопштавао ухапшенима лажну вест да ће ускоро кренути масовна стрељања Срба. Наводно, стрељања се неће догодити уколико би агентатори све признали.⁹

⁸ G. Mitman, K. Wilder, „Introduction“, *Documenting the World – Film, Photography, and the Scientific Record*, Chicago 2016, стр. 9.

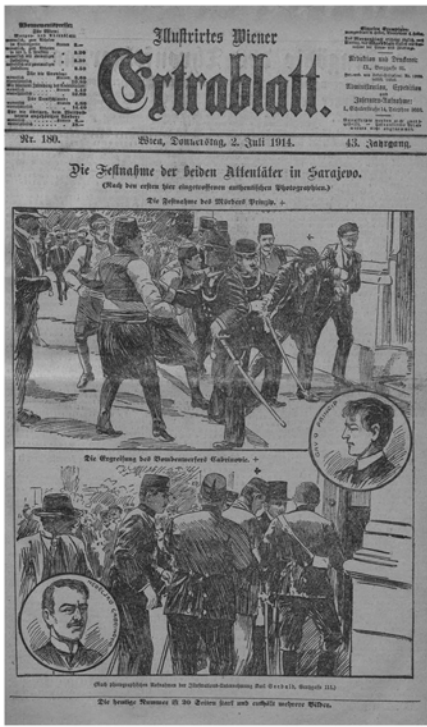
⁹ W. Gluck, *Sarajewo: (historja zamachu sarajewskiego)*, Kraków 1935, стр. 169; В. Глик, „Сарајево јуна 1914: Како је комесар Ивасјук сазнао имена осталих завереника“, *Политика*, 22. новембар 1933, стр. 2.

„чињеница“ не лежи просто у историјским документима и чека историчара да је пронађе, тако и фотографија добија значење у једном сету веза између саме фотографије, њеног ствараоца и тумача.⁸

Прво важно питање које се намеће гласи: какав одговор добијамо уколико класификујемо све сачуване фотографије на основу питања: ко их је начинио, када, за кога и зашто? Први закључак који се намеће јесте да је мањи део сачуваних фотографија настао пре 28. јуна. Неупоредиво више фотографија остало је из Сарајева на сам дан атентата и током суђења. Другим речима, сам чин атентата интензивирао је потребу за документовањем, за стварањем материјала који би помогао стварању слике о починиоцима.

4. Цртеж настао током судског процеса у октобру 1914. године. Цртач је био присутан на суђењу.

1. *Illustriertes Wiener Extrablatt* 2. јул 1914. Бечки лист на насловној страни страни објављује два цртежа. Оба цртежа настала су на основу фотографија насталих испред полицијске станице. Сама лица Принципа и Чабриновића плод су маште цртача. На првом цртежу погрешно је идентификован Принцип.

и Чабриновић, више никада нису фотографисани.

Фотографије које су најважније и од којих је највише од користи за разумевање Принципа и другова су свакако оне настале пре атентата. На тим, нажалост, малобројним фотографијама они нису објекат фоторепортера или судског чиновника.

Те фотографије су оне које нам дају могућност да разумемо њихове изразе, њихов манир, позе, баш зато што су били слободни да их начине како су желели. Они јесу били под утицајем других модела и фотографских норми тог времена, међутим, остало је довољно простора за њихов лични печат. Ове „фотографије са слободе“ остављају двоструки утисак.

Са једне стране, тројица главних завереника, након одлуке да спроведу атентат, одлучили су и да оставе трага о себи, као да су били свесни да је Сарајево последња станица њихових живота на слободи. Делује готово нестварно али је тако: након што су се одлучили за атентат завереници се фотографишу за успомену. У мају у Београду,

Принцип и Грабеж фотографишу се на Калемегдану. Недељко Чабриновић се фотографише са пријатељем у Сарајеву на сам дан атентата. Он лежерно позира са новинама у рукама, тек нешто више од једног сата пре него што ће бацити бомбу на Фердинандов аутомобил.

Са друге стране, „фотографије са слободе“ показују и једно свесно самообликовање које подражава њихове интелектуалне узоре. Младобосанци су књиге делили, преписивали и преводили. Чак и када су говорили о себи, говорили су речником који је био пун алузија на њихове књижевне узоре. Тако је један од завереника говорио да су они поникли од „понижених и увређених“, као и да је разлика између две генерације, „разлика између ‘очева и деце’“. ¹⁰ Биле су то јасне алузије на дела Тургењева (*Очеви и деца*) и Достојевског (*Понижени и увређени*).

Фотографије су омогућавале да се настави са

¹⁰ Б. Јевтић, *Сарајевски атентат – сећања и утисци*, Сарајево 1923, стр. 23, 9.

Најпознатија Принципова фотографија не приказује га само физички изобличеног, већ и приказује младића суоченог са дилемом која је претила да многе недужне одведе у смрт. Значај самог судског процеса био је разлог и због кога је фотографу (највероватније Валтеру Таушу) било дозвољено да направи неколико снимака током суђења у октобру месецу. На основу свега познатог, главни завереници, Принцип, Грабеж

2. *Политика* 6. јул. 1914 (по Јулијанском календару). *Политика* је веома ретко објављивала фотографије. Ово је био први пут да се на насловној страни *Политике* 1914. године појавила фотографија, што сведочи о изузетној потреби да се „види“ Принцип. Ова објављена фотографија, део је веће фотографије на којој се налазе и Ђуро Шарац и Гаврило Принцип. Принципов лик је изрезан и објављен.

Die Verhaftung des Attentäters in Sarajevo
 Wiener Arbeiter vom Sarajewo, von Sarajewo mit dem bei Thronfolger auf 20. 6. 1914 in Wien.

3. Die Hamburger Woche 9. Juli 1914.

атентата, а и доцније, бројни новинари су се фотографисали испред кућа у којима су становали завереници. Интезивно документовање места атентата током читавог двадесетог века, као и оних локација које су на један или други начин биле повезане са атентатом или атентаторима, показује колико је 28. јун 1914. године постао оно што је историчар Пјер Нора назвао *lieu de mémoire* – место где се сећање кристалише, где један појединачни догађај постаје саставни део сећања на прошлост у целини.

Шта нам фотографије говоре уколико их упоредимо са информацијама преживелим у писаним изворима? Снажан утисак је да фотографије потврђују постојећа сведочења о 28. јуну и данима који су уследили. Поред тога, посету Фердинанда Сарајеву пратио је велики број фото-репортера. Те фотографије нам помажу да, са солидном дозом прецизности, визуелно реконструишемо 28. јун. Кроз њих могуће је пратити Фердинанда од доласка у Сарајеву па све до последње фотографије живог престолонаследника. Ради се о фотографији возила у покрету, које се креће низ реку, а са десне стране у кадру се види минарет Цареве џамије. Фотограф је стајао око десет метара далеко од Шилерове послатичарнице, места где је аутомобил стао и где је Принцип пуца два пута. Фотографија је настала можда и мање од десет секунди пре атентата.

Понегде фотографије откривају детаље који би иначе остали непознати. Ту пре свега мислим на размере хаоса који је уследио у Сарајеву након атентата. Сведочења о деловању „шуцкора” постоје, али тек фотографије дају могућност да разумемо опсег и интензитет уништења српске имовине. Фотографије приказују читаве

таквим маниром. Лицем ослоњен на руку, загладан у даљину, у непознатом студију фотографисан је Владимир Гађиновић. На фотографији где позира као добровољац у војсци Краљевине Црне Горе 1912. године, Гађиновић, поред пушке на рамену, у рукама држи бележницу и оловку. На фотографији са братом Јовом и неколико непознатих особа, млади Принцип у рукама држи књигу. Читање је била страст, новац се трошио на књиге, а познавање литературе била је ствар престижа. Веровали су да је књига средство политичке припреме.

По завршетку Првог светског рата, када Хабзбуршке царевине више није било, поново је кренуло стварање фотографског материјала. Ове фотографије најбоље је назвати „споменичким”. Сећање на Принципа и атентат, подизање споменика, табли – као и њихово рушење – детаљно је документовано.

Читав процес преношења посмртних остатака из Чехословачке у Југославију педајнтно је забележен фотоапаратима. Бројне су фотографије које сведоче о постављању (понегде и о рушењу) читавог низа споменичких обележја на месту атентата. Тако имамо детаљно документован дан када је 1917. године подигнут споменик настрадалом надвојводи Фердинанду. Исто се може рећи и за таблу постављену у знак сећања на Принципа 1930. године. Видео снимци и фотографије сведоче о скидању ове табле 1941. године, након инвазије сила осовине и слома Краљевине Југославије.

Бројне су и фотографије не само места атентата већ и других локација које су препознате као важне. Непосредно након

Die Ermordung des Thronfolgers und seiner Gemahlin in Sarajewo: Die Schandtat des Mörderpaars.
 32 Bilder vom Aufenthalt des Thronfolgerpaars in Bosnien und der Ermordung desselben in Sarajewo.

4. Wiener Bilder 5. јули 1914.

Петог јула су се по први пут фотографије појавиле на насловним страницама аустро-угарске штампе.

5. La Domenica del Corriere, 5. јули 1914.

Atentat u Sarajevu

Dva dana ranije, u četvrtak 28. juna 1914. godine, u Sarajevu se dogodila tragedija. U toj prilici, u ulici Franačkova, u Sarajevu, ubijen je knez Ferdinand i njegova supruga, arhduke Austro-Ugarske. U ovom slučaju, glavni krivac je bio mladić, bosanski Srbin, Gavrilo Princip, koji je bio član organizacije 'Mlada Bosna'.

Priglasiteljni listići **Franjo Ferdinand u vojvodjini Solta**
Hohenberg
 U Sarajevu, 28. juna, u pet sati popodne, u ulici Franačkova, u Sarajevu, ubijen je knez Ferdinand i njegova supruga, arhduke Austro-Ugarske. U ovom slučaju, glavni krivac je bio mladić, bosanski Srbin, Gavrilo Princip, koji je bio član organizacije 'Mlada Bosna'.

ulice prepune stvari koje su izbacene iz kuća, uništene lokale, škole i ruiniране kочије. Vladimir Glik je svedočio da su reakcije širom Evrope na takve razmere nasilja bile velike, pa je u Sarajevu došlo i do uništavanja dela nastalog foto-materijala.

Pitaње koje se nameće je i zašto su vlasti uopšte dozvolile da se takve fotografije uopšte objave? Kao logično objašnjenje nameće se zaključak da je željeni utisak urednika novina bio da se kod čitalaca ostvari utisak o neakvom autentičnom besu mase, a ne o organizovanim akcijama. Takođe, početak 20. veka donosi je ton koji je drugaciji od onoga na koji smo danas navikli. To što danas nije лако zamisliti opšte simpatije sa masom koja uništava, ne znači da je uvek bilo tako.

Fotografije ponegde otkrivaju detaље do kojih na drugi način nije moguće doći. One koje prikazuju grobove terезinskiх затвореника nam omogućavaju da rekonstruišemo šta se дешавало sa telima i kakva je pažnja њима ukazana у Чехословачкој. Пре него што су тела атентатора (и тела неколико других Срба који су преминули у терезинском затвору) послата у Југославију, она су премештена на свечено место на терезинском гробљу.

Њихови ковчези стајали су један до другог, изложени како би се могли видети, у породичној гробници градоначелника Терезина. На централном месту били се ковчези Принципа и Чабриновића. Гробна места на којима су првобитно, након смрти, били један до другог сахрањени Принцип, Чабриновић и Грабеж, нису остала необележена. Ту су постављени крстови, са именима и датумима смрти. Сваки крст носио је и натпис „srbský trpitelj“ (чеш. српски мученик). Ове фотографије потврђују она сведочења која говоре о изузетној популарности Принципа у Чехословачкој.

На пропаст је осуђен сваки покушај да се преброји колико пута је репродукована најпознатија фотографија Гаврила Принципа, где отечени Принцип стоји усправно у затворској ћелији и гледа право ка фото-апарату. Читалац који наиђе на овакву фотографију могао би закључити да је, просто, на њој Принцип какав је био.

Fotografija se razume kao objektivna informacija, koja samo „hvata“ onaj trenutak у коме се бленда фото-апарата затворила. Међутим, без разумевања околности у којима је настала, без свести о разлогу настанка фотографије и намере њеног наручиоца, остајемо ускраћени за разумевање једне уметнуте компоненте.

Пре 28. јуна 1914. године никада у Сарајеву није направљено толико снимака у току једног дана. Фото-репортери пратили су посету престолонаследника Фердинанда. Њихови објективи створили су фотографије коме ће се истраживачи изнова враћати. Ово фотографско богатство истраживачима нуди нови материјал, али и доноси низ изазова.

„Читање“ ових фотографија, када се чини истовремено са ослањањем на постојеће писане изворе, указује колико је важно да разумемо када фотографија настаје и ко ју је начинио. Истовремено, очигледно другачије особине „фотографија са слободе“ и оних насталих у ћелијама и судници, показују важност разумевања односа, са једне стране, онога ко фотографију ствара, и са друге стране, онога ко се на њој налази.

Принципове фотографије, као и фотографије осталих младобосанаца и фотографије Сарајева тог 28. јуна, указују на неколико феномена. Фотографије потврђују

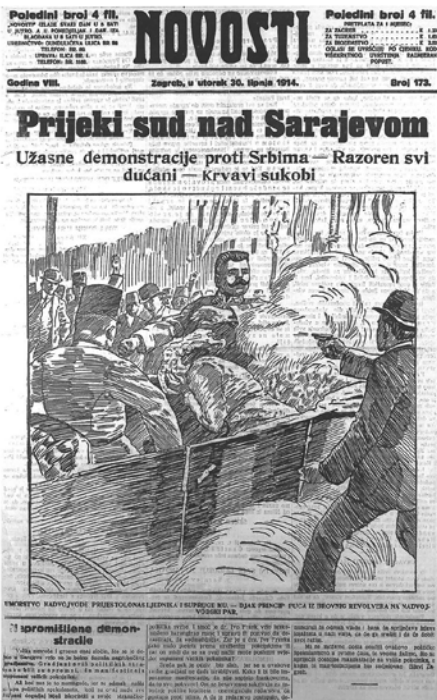
значај агента. Постојала је велика жеља да се фотографије сачувају (или открију). Фотографије су поклањане и као приватни поклон високим државним званичницима. Поред тога, само место атентата, као и место бројних постављаних и уништаваних споменика, постало је објект фотографисања.

Фотографије су расуте на простору од Беча до Београда, али њихов највећи број се налази у Бечу, Сарајеву и Београду. Другим речима, налазе се у месту самог атентата, у граду где је завера скована и у престоници царства против којег су се завереници борили. Може се рећи да се фотографије налазе и у три града који су у једном тренутку били престоница државе која је обухватала Сарајево.

Фотографије настале пре 28. јуна имају највећу вредност за разумевање атентатора. Иако малобројне, оне показују тенденцију да се фотографија искористи за самообликовање. Завереници су видели себе као нову генерацију ангажованих интелектуалаца, која у свету савремених идеја тражи нова решења за проблеме са којима су се сусретали. Књиге и замишљени погледи важне су компоненте фотографија насталих пре 28. јуна. Можда још снажнији утисак оставља чињеница да су се главни завереници – Принцип, Чабриновић и Грабеж – фотографисали након што је завера скована. Било је то свесно остављање трагова њиховог предатентатског живота.

Покушај сакупљања и тумачења фотографија које су пред вама био је у изузетној мери помогнут саветима мојих колега и пријатеља. Идеја за изложбу потекла је од господина Зоране Колунџије коме дугујем захвалност. Моју пажњу ка фотографијама Гаврила Принципа и Младе Босне, као једној вредној засебној теми, усмерили су Биљана Андоновска и Горан Лазичић. Фотографијама су допринели Ведрана Адамовић, Боривоје Милошевић, Гвидо Хенгел и Владан Чалија на чему сам им веома захвалан. За савете и сугестије сам захвалан Драгану Бакићу, Радмили Пејић, Вељку Станићу и Душану Фундићу. Посебну захвалност дугујем Владану Чалији и Валеријану Жују који су несегично са мном поделили резултате својих необјављених истраживања.

др Милош Војновић

7. Novosti (Zagreb) 30. јун 1914.

8. Die Neue Zeitung 30. јун 1914. Цртеж на насловној страни приказује хапшење атентатора

Уништавање српске имовине

1. *Vasárnapi újság*, 12. јула 1914 године објавио је велики број фотографија нереда који су уследили након агентата. На фотографији у доњем левом углу (под бројем 7) се види тренутак у коме се ломљава и даље траје. На фотографији под редним бројем 5, види се новинар који позира испред улаза у кућу Данила Илића. Новински натпис погрешно назива ову кућу Принциповом. До забуне је дошло вероватно зато што је ујутру 28. јуна одатле изашао и Принцип.

2. *Csendőrségi lapok*, 26. јул 1914.

3. Уништене кочије које су припадале породици Јефтановић (НБС)

4. Демолирани хотел *Европа* (НБС)

5. Демолрана „Јефтановићева гаража“ (НБС)

6. Оштећени „Укопни завод“ К. Векића. (НБС)

7. Уништени материјал у дворишту „Укопног завода“ К. Векића (НБС)

8. Уништени намештај избачен на улицу. На кућама се могу видети црне заставе постављене у знак жалости. (НБС)

9. и 10. Опљачкана књижара А. Прцовића (НБС)

11. Намештај полупан и избачен испред стамбене зграде у Сарајеву (НБС)

12. Имовина разбацана по улици. Највероватније се ради о материјалу који је припадао трговцу тканинама Сими Прњаговићу. (НБС)

13. Фотографија слична фотографији број 12. Готово са истог места снимљене. Ради се о улици на Башчаршији. У дну се види део Безистана.

14. Имовина разбацана по улици. Могуће да је припала кројачкој радњи Бесаровић. (НБС)

15. Поломљени прозори на српској основној школи. (Народна библиотека Србије)

16. Уништена имовина (НБС)

17. Унутрашњост вандализованог српског дућана (Лео Пфефер)

18. и 19. Уништене кочије Јефтановићеве гараже. Улица Ђемалуша. (НБС) Фотографи су очигледно сматрали да је са овог места било могуће осматрати целу сцену уништења. Символично, у складу са значајем овог дана, улични сат који се може видети у горњем десном углу, престао је да ради.

20. Затворене радње и неред на улици (НБС)

21. Део уништене Јефтановићеве гараже (НБС)

22. Један од демолираних локала. (Национална и универзитетска библиотека Босне и Херцеговине, Сарајево)

Затвор – притвор

1. Васо Чубриловић, 2. новембар 1914.
Фотографија је највероватније настала у затвору
у Зеници. (НБС)

2. Цветко Поповић, 2. новембар 1914.
Фотографија је највероватније настала у затвору
у Зеници. (НБС)

3. Чувар даје сигнал. Фотографије 3–11 настале
у затвору у Зеници где су од новембра 1914. до
марта 1915. боравили Васо Чубриловић, Цветко
Поповић и Иво Крањчевић. Након марта
1915. премештени су у затвор Мелерсдорф
у Аустрији. У затвор у Зеници вратили су се
у октобру 1917. и ту су остали све до краха
аустро-угарске управе у новембру 1918. године.
Идентификација појединаца није могућа.
(Педагошки музеј Београд)

2. јул 1914.

1. Недељко Чабриновић, 2. јул 1914.
(Архив Босне и Херцеговине)

2. Гаврило Принцип, 2. јул 1914.
Архив Босне и Херцеговине)

3. Васо Чубриловић, 2. јул 1914.
(Архив Босне и Херцеговине)

4. Вељко Чубриловић, 2. јул 1914.
(Архив Босне и Херцеговине)

5. Мишко Јовановић, 2. јул 1914.
(Архив Босне и Херцеговине)

6. Трифко Грабеж, 2. јул 1914.
(Лео Пфефер)

7. Цветко Поповић, 2. јул 1914.
(Лео Пфефер)

8. Данило Илић, 2. јул 1914.
(Лео Пфефер)

9. Драган Калембер, 2. јул 1914.
(Лео Пфефер)

10. Никола Тришић, 2. јул 1914.
(Лео Пфефер)

11. Неђо Керовић, 2. јул 1914.
(Архив Босне и Херцеговине)

12. Митар Керовић, 2. јул 1914.
(Архив Босне и Херцеговине)

13. Лазар Ђукић, 2. јул 1914.
(Архив Босне и Херцеговине)

14. Бранко Загорац, 2. јул 1914.
(Архив Босне и Херцеговине)

Са слободе

1. Васо Чубриловић стоји лево. Седе Јованка и Вида, стоји Бранко Чубриловић.
(Архив САНУ)

2. Недељко Чабриновић (лево) са Вучином Рунићем из Сарајева (Архив Босне и Херцеговине). Фотографију је архиву поклонио Војислав Богићевић.

3. Владимир Гађиновић (лево) са бележницом у руци у фотографском студију за време Балканских ратова

4. Бранко Загорац, фотографија из легитимације Трговачке академије у Сарајеву 1913.
(Архив Босне и Херцеговине)

5. Гаврило Принцип седи у средини са књигом у рукама. Јово Принцип лево, а Никола Принцип десно. Детаљ са веће фотографије.

6. Замишљени Владимир Гашиновић
(Архив Сарајева)

7. Васиљ Грђић држи говор у Сарајеву на дан преноса посмртних остатака из Терезина. Иза њега је цртеж младића са књигом. Знамо да се ради о Принципу на основу књиге Стевана Жакуле *Од Терезина до Сарајева*: „Ту се је спровод зауставио и дирљив патриотски говор одржао је ту, под зеленилом окићеном сликом Принциповом, члан одбора Васиљ Грђић“. Чињеница да је овом приликом Принцип насликан са књигом, сведочи о томе како су савременици видели генерацију завереника. (НБС)

8. Недељко Чабриновић (са новинама у руци) и Тома Вучиновић. Фотографија је настала око сат времена пре агента. Непосредно пре него што је бацио бомбу на Фердинанда, Чабриновић је одлучио да на овај начин остави трага о себи. Извор лист *Az Érdekes Újság* 12. јул. 1914. Фотографију је пронашао Владан Чалија.

9. Замишљени Владимир Гашиновић из профила (из књиге *Сјоменица Владимира Гашиновића*)

10. Диверзантски курс у Врању 1908. године. Први ред скроз лево стоји Владимир Гашиновић. Последњи ред крајње лево стоји Богдан Жерајић.

Посмртне

1. фебруар 1915. године, извршење смртне казне у дворишту Филиповићеве касарне у Сарајеву. Постоји шанса да се на фотографији види један од тројице завереника који је 3. фебруара 1915. године обешен. Тога дана смртна казна је извршена над Данилом Илићем, Вељком Чубриловићем и Мишком Јовановићем. (Историјски музеј Босне и Херцеговине)

2. Ексхумација у Терезину. Пре него што су посмртни остаци агентатора послати за Југославију, они су премештени на посебно место на терезинском гробљу, у гробницу која је припадала градоначелнику Терезина. (НБС)

3. Ексхумација у Терезину. (НБС)

4. Место где су првобитно на терезинском гробљу били сахрањени Принцип, Грабеж и Чабриновић. Поред њихових имена на чешком језику пише „srpsky trpitelj“ (српски мученик). (Народна библиотека Србије)

5. Друго место починка agentatora. У на посебном месту у гробници градоначелника Терезина. На централној позицији су гробови Чабриновића и Принципа. (Национална и универзитетска библиотека Босне и Херцеговине, Сарајево)

6, 7. и 8. Дочек посмртних остатака Принципа, Чабриновића и Гаџиновића у Сарајеву 7. јула 1920. (НБС)

9. Грбови agentatora у Сарајеву пре него што је 1939. године изграђена капела по нацрту Александра Дерока. (НБС)

Споменичке

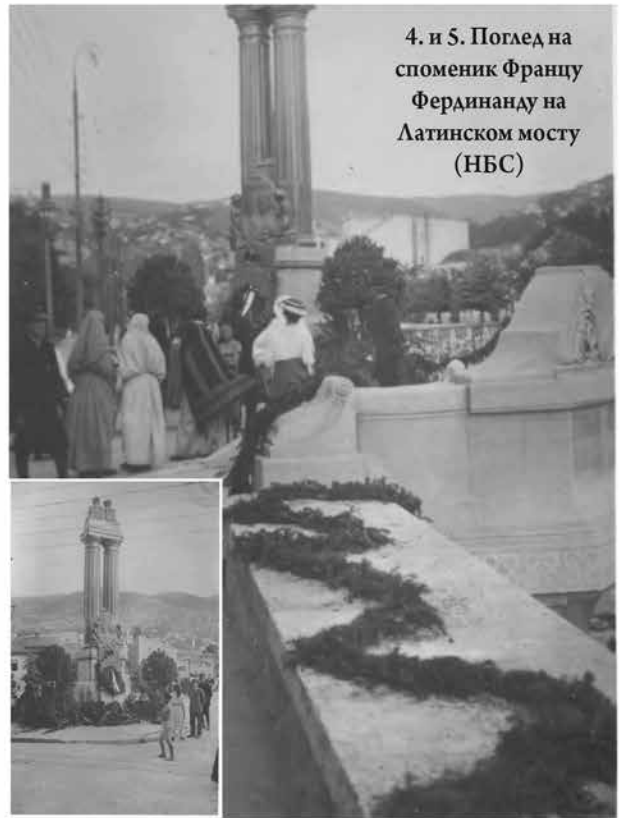
1. Родитељи Гаврила Принципa.
(Историјски музеј Босне и Херцеговине)

2. Отварање споменика
надвојводи Францу
Фердинанду на месту
агентата 1917. година
(НБС)

3. Отварање споменика надвојводи Францу Фердинанду на месту агентата 1917. године на трећу годишњицу агентата. Налазио се на Латинском мосту. Споменик је дело архитекте Еугена Борија. Демонтиран је 1919. године. На зиду зграде у левом делу фотографије, изнад прозора радње Морица Шилера, постављена је спомен-плоча 1916. године. (НБС)

4. и 5. Поглед на
споменик Францу
Фердинанду на
Латинском мосту
(НБС)

6. На тачном месту где је убијен Фердинанд положено је цвеће. Метална плоча, око које се налази цвеће, је постављена на место где је стајао аутомобил у тренутку агентата. На латинском језику у плочу је био угравиран комеморативни натпис. (НБС)

7. Поглед на плочу постављену поред места агентата 1916. године (НБС)

8. Фотографија отварања спомен-плоче Гаврилу Принципу, на месту агентата. Постављена је 2. фебруара 1930. На њој је писало „На овом историјском мјесту Гаврило Принцип навијести слободу на Видов дан 28. јуна 1914. године“. Постављена је поводом петнаесте годишњице извршења смртне казне над Данилом Илићем, Мишком Јовановићем и Вељком Чубриловићем (НБС)

9, 10, и 11. Окупљене Сарајлије посматрају постављање плоче у знак сећања на Принципа (НБС)

12. Фотографија места агентата настала у неком тренутку између 1930. и 1941. године (НБС)

13. Испред гостионе Бранка Самиза где су се састајали агентатори. (НБС)

14. Соба у кући Данила Илића. Седи његова мајка Стоја. Централно место на зиду лево заузима фотографија Данила Илића. (Лео Пфефер)

15. Француски новинар испред куће Данила Илића. На прозору у левом делу фотографије је Данилова мајка. (Лео Пфефер)

16. Ковчези Франца Фердинанда и Софије Хотек напуштају Сарајево. Поворка се креће ка железничкој станици Бистрик.

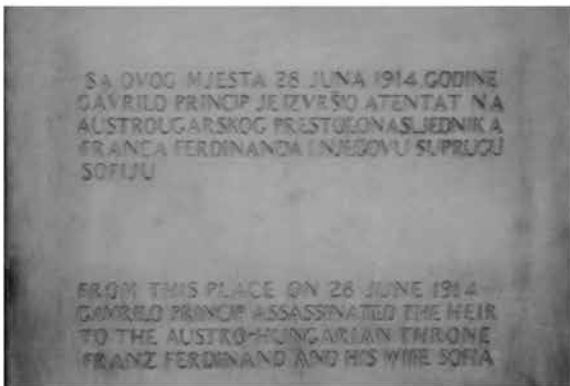
17. Место atentata fotografisano 1916. ili 1917. godine pre otvaranja spomenika Францу Фердинанду и Софији Хотек.

18. Капела посвећена „Видовданским херојима“ у Сарајеву завршена је 1939. године

19. Табла која је стајала на месту atentata у време социјалистичке Југославије

20. Спомен-плоча која постоји данас

21. Оригинални споменик настрадалом брачном пару уништен је након Првог светског рата. У протеклим годинама, успомена на њега је негована и оваквим уметничким инсталацијама. На Латинском мосту у Сарајеву, на стаклу, стоји умањени цртеж оригиналног споменика.

22. Нису сви комеморативни планови утледали светлост дана.
У плану је била и изградња дома и цркве посвећених сећању на
Софију Чотек и престолонаследника Фердинанда

24. Детаљ са веће фотографије. Спомен плоча на улици, на месту где је
се налазио аутомобил Франца Фердинанда у тренутку када је Гаврило
Принцип испалио два хица

23. Улаз у хелију у којој је био затворен
Принцип
(Национална и универзитетска библиотека
Босне и Херцеговине, Сарајево)

25. и 26. Дочек посмртних остатака Чабриновића, Принципа и Грабежа у Сарајеву 1920.
године (Национална и универзитетска библиотека Босне и Херцеговине, Сарајево)

27. Испред куће у којој је живео Данило Илић, на дан сахране његове мајке Стоје. (Национална и универзитетска библиотека Босне и Херцеговине, Сарајево)

28. и 29. Сахрана Стоје Илић, мајке Данила Илића. Изгледа као да на ленти пише „мајци Видовданског хероја“ (Национална и универзитетска библиотека Босне и Херцеговине, Сарајево)

30. Младић и старија жена посматрају изложбу посвећену Сарајевском атентату организовану поводом педесете годишњице, Сарајево 1964 (Народна библиотека Аустрије)

Суђење

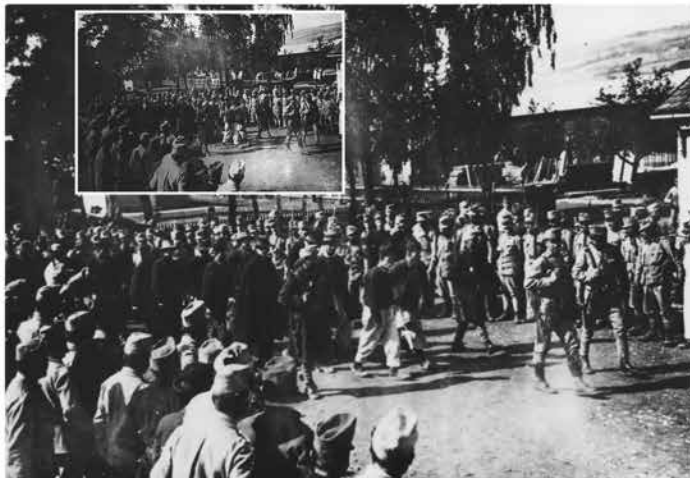
1. Суђење у октобру 1914. (Народна библиотека Србије)

2. Цртеж који приказује изрицање пресуде. 1. новембар 1914. *Wiener Bilder*. Изгледа да самом изрицању пресуде нису присуствовали фотографи

3. Фотографија настала током судског процеса (Лео Пфефер)

4. и 5. Довођење оптужених на суђење

7. Фотографија настала на основу истог негатива као и фотографија број 6. Овде је непозната рука бројевима означила сву четворицу агентатора које видимо на слици, с лева: Грабеж (4), Чабриновић (3), Илић (2), Принцип (1).

6. Испред суднице. Бројевима 1 и 2 означени су Чабриновић и Принцип. Поред њих стоје и носе шешире, с лева на десно, Трифко Грабеж и Данило Илић. Овај фотографија је погрешно датирана као 28. јун 1914.

Након атентата

1. Привођење Фердинанда Бера

2. Полицијски агенти непосредно након привођења атентатора у полицију. (НБС)

3. Привођење непознатог младобосанца
(Народна библиотека Србије)

4. Оружје заплењено од атентатора: белгијски пиштољи „Браунинг“ и бомбе произведене у Крагујевцу

5. Једна од бомби која је одузета од атентатора

6. Читалачка публика у Аустро-Угарској, Краљевини Србији али и широм Европе, имала је велику жељу да „види“ догађаје из Сарајева. Фотографије тога дана испуњавале су новинске стубце. У Сарајеву вероватно никада пре није направљено толико фотографија у току само једног дана. (*Vasárnapi újság*)

Након одлуке да се изврши атентат, а пре атентата

1. Трифко Грабеж, Буру
Шарац и Гаврило Принцип на
Калемегдану, мај 1914.

2. Недељко Чабриновић (са
новицама у руци) и Тома
Вучиновић. Фотографија је
настала око сат времена пре
атентата. (Az Érdekes Újság)

Портрети

Чубриловић Вељко (НБС)

Чубриловић Васо (НБС)

Половић Цветко (НБС)

Чубриловић Васо (НБС)

Након рата

Васо Чубриловић, Иво Крањчевић, Цветко Поповић

Цветко Поповић у Земаљском музеју Босне и Херцеговине 1964.
(Народна библиотека Аустрије)

Најмлађи атентатор Васо Чубриловић поживео је најдуже.
Фотографија настала крајем 1980-их. (Архив САНУ)

Фотографије које су уступили Ведрана Адамовић и Боривоје Милошевић

Црна кућа – аустроугарски затвор у Бања Луци

Српски соколи у Бања Луци

Управа ђачког друштва Југославија из Бања Луке:
Богдан Јаракула, Еуген Биргер и Ресид Куртагић

Ђаци тузланске Гимназије на излету

Магуранти Гимназије у Тузли

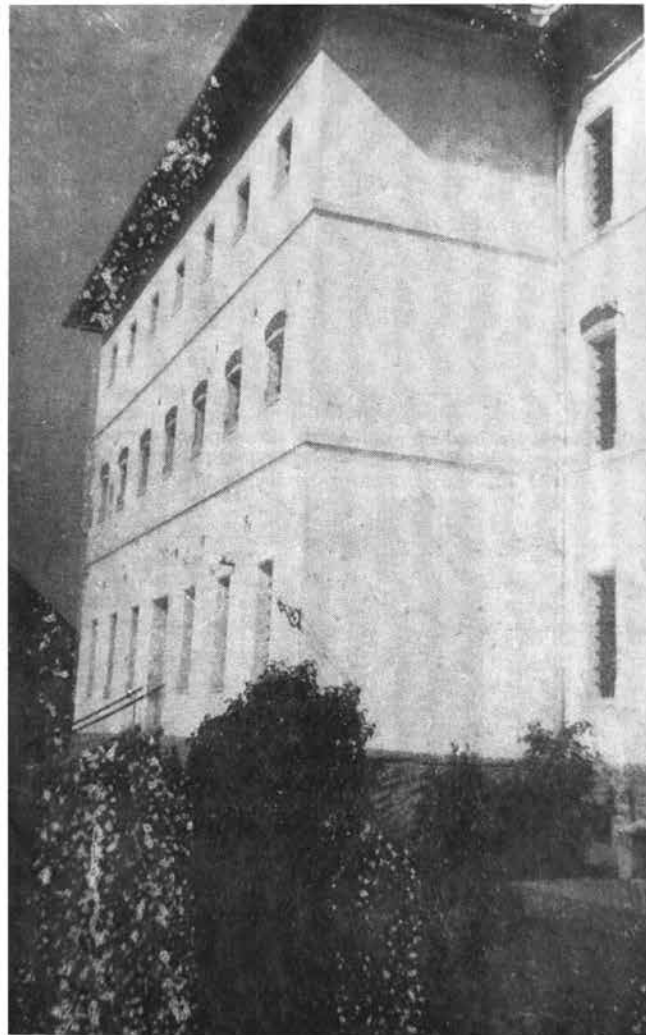
Гимназија у Тузли

Суђење у Бихаћу

Затвор Кула у Бихаћу

Зграда Окружног суда у Тузли

Младен и Сретен Стојановић

Сретен Стојановић по изласку из затвора 1919.

Тузлански ђаци 1912.
У првом реду са шеширом Бранко Чубрлиовић

Вељко Чубрлиовић са породицом

Васо Чубрлиовић
са сестрама

ПРОМЕТЕЈ

Милош Војиновић
Фотографије: Гаврило Принцип и Млада Босна

Уредник
Зоран Колунџија

За издавача
ПРОМЕТЕЈ, Нови Сад

Припрема каталога
ПРОМЕТЕЈ, Нови Сад

Прво издање, 2023.

ПРИЈЕДОР, 16. АПРИЛ 2024.

Издавач: *Музеј Козаре Приједор*; За издавача: *Драѓана Мамућ, директор*
Реализација изложбе: *Ведрана Аџаковић и Синиша Тимарац*
Графичка подршка: *Зоран Совиљ*
Штампа: *Графички атеље „ГРАФИТ“ Приједор*; Тираж: *50 комада*

Др Милош Војиновић је основне и мастер студије историје завршио на Филозофском факултету Универзитета у Београду. За успех током студија награђен је као најбољи студент у генерацији. Докторирао је историју на Хумболтовом универзитету у Берлину. Радио је и истраживао при Балканолошком институту Српске академије наука и уметности, Немачком историјском институту у Лондону, Центру за историју и економију Магдалениног колеца у Кембриџу, Одељењу за историју Принстонског универзитета и Центру за истраживање рада и животних циклуса у Берлину. Тренутно ради на Европском универзитетском институту у Фиренци. Аутор је књиге *Политичке идеје Младе Босне* (Београд 2015)
